

כללי הכתיב המלא ללומדי עברית- חוברת למורה

זרה אגרנובסקי

מבוא

אחד ממרכיבי השליטה בשפה הוא כתיב תקין ללא שגיאות. חוברת זו מציגה את כללי הכתיב המלא ככלי לשיפור הכתיב. הכללים מבוססים על כללי הכתיב חסר הניקוד (הכתיב המלא) שפרסמה האקדמיה ללשון העברית¹ והם מותאמים ללומדי עברית בוגרים (תלמידי תיכון, סטודנטים, תלמידי אולפן). העקרונות בניסוח הכללים מושתתים על מושגים המוכרים ללומדי עברית. הכללים מנוסחים ברמה המותאמת ללומדי שפה.

בחוברת 3 חלקים: כללי הכתיב המלא, הערות דידקטיות ותרגילים. החוברת מיועדת למורים והכללים שבחוברת - "כללי הכתיב המלא" - מנוסחים עבור הלומדים ואמורים לשמש אותם. הכללים מחולקים על פי הגאים שיכולים להיות מסומנים בכתיב מלא באמות קריאה " או ו': התנועה i, התנועה e, התנועה u, העיצור י, העיצור ו.

מה מלמדים?

ניתן ללמד את הכללים שבחוברת כיחידה שלמה, אפשר גם ללמד רק את הנושאים החשובים יותר- התנועה i והעיצורים i ו-ו, אפשר גם להקנות את כללי היסוד ולהתייחס אליהם בשיעורים כל פעם כשהדבר רלוונטי. החוברת בנויה בצורה מודולארית, המורה יכול לבחור באחת הדרכים בהתאם לסוג הקבוצה ולרמתה. ברמות הנמוכות - החל מסוף רמה א' - מומלץ להשתמש רק בכללים העיקריים (בעיקר כללי היסוד של התנועה i ושל העיצורים i ו-ו), לימוד הנושא בהרחבה מתאים יותר לרמות גבוהות, וגם במקרים אלה המורה יקבע אילו נושאים ואילו כללים מתוך הנושאים לבחור.

איך מלמדים?

החוברת כוללת הערות דידקטיות המתייחסות למושגי היסוד שחשוב להקנות לפני לימוד הנושא, למושגי היסוד שעליהם מושתתים כללים ספציפיים וכן המלצות בנוגע לדרך ההקניה.

איך מתרגלים?

הכלי העיקרי לתרגול הוא ההכתבה. דרך זו של תרגול מבוססת על התפיסה שבמציאות האנשים אינם נוהגים להעביר טקסט מנוקד לטקסט בלתי מנוקד (פעולה זו אינה טבעית), אלא להעביר מטקסט נשמע לטקסט כתוב או לכתוב טקסט משלהם בכתיב מלא. לכל נושא (תנועה או עיצור - בהקבלה לכללים) מוצע טקסט להכתבה. הטקסטים בנויים כרצף, אבל גם אם יילמדו רק הכללים של התנועה i והעיצורים i ו-ו יישמר הרצף בין שלושת הטקסטים. אם גם הכללים האלה לא יילמדו ברצף עדיין ניתן להפריד בין הטקסטים אם ייעשה שינוי קל במשפט הראשון. לא מספיק להציג את הכללים, חשוב להקפיד על יישומם בעקביות. זאת אומרת, המושגים שבהם משתמשים בכללים

¹ האקדמיה ללשון העברית, כללי הפיסוק, כללי הכתיב חסר הניקוד, לישונו לעם, חוברת מיוחדת, טבת התשס"ב.

יהפכו לחלק מהשיח הקבוע בכיתה. המורה יבקש להסביר את תיקון הטעויות תוך שימוש במונחים שנלמדו. במקרה של הקניית המילים החדשות המורה ישאל בשלב הכתיבה מדוע המילה נכתבת כך וכו'.

כללי הכתיב המלא התנועות i, o, e, u - לכתוב או לא לכתוב י / ו?

התנועה i

בצורת יסוד²: רק לפני אות בשווא לא כותבים i

הזמין, התכתב, מתכתב, יתכתב, לשמור, תשמור, פרסם, פרסום, עברית, שמלה, מספר. אבל: דיבר, הזמין, הזמינה, תיכנס, להיכנס, סיפור, כתיבה, עיתון, סיבה, שירה, תיקח, ליפול.

בנטייה: הנטייה על פי צורת יסוד

אם בצורת היסוד יש i, גם בנטייה יש i: זיכרון יעקב (זיכרון), ניסיוני (ניסיון), דיברו (דיבר).

אם בצורת היסוד אין i, גם בנטייה אין i: לבי (לב), עתים (עת), אקתי (אקת), מגנים (מגן).

כללים נוספים: לא כותבים i:

מ' השימוש: מכיתה, משמאל.

בהפעיל בפ"נ ופי"צ בעבר: (כמו שלמים): הגיע, הפיל, הציל.

לפני "יו" (yo / yu): דיון, קיום, פטריות טריות, עגבניות ישראליות.

במילים: אם, עם, מן, הנה וגם בנטייה: עמו, ממנו, הנך וגם בנטיית 'עם': אתו.

התנועה o

בצורת יסוד: רק לפני אות בשווא לא כותבים o

תכנית, חכמה, קרבן, מחרתיים.

אבל: חודש, כתובת, דואר, שור, חשבון, לשמור, שומר, מדברות.

בנטייה: הנטייה על פי צורת היסוד

אם בצורת היסוד יש o (כלל 2), גם בנטייה יש o (גם אם אחריה יש אות בשווא): חודשי (חודש),

אוזניים (אוזן), צורכי השוק (צורך), יכולתי (יכול).

כללים נוספים: לא כותבים o:

בפעל בפ"א בעתיד: תאמר, יאמר, נאהב, (אבל בגוף ראשון: אוכל, אוהב).

במילים: זאת, לא, מאזניים, נאד, צאן, ראש, שמאל, כה, פה, איפה

במילים צהריים, למחרת, אמן.

במילה "כל- בסמיכות: כל בית, כל הבתים, כל בית, אבל: אני אוהב הכול.

2 פועל - צורה של גוף שלישי יחיד (הוא) באותו זמן (למשל, דיברה - דיבר, מגנים - מגן), שם עצם - צורת יחיד (זיכרונות - זיכרון), שם תואר הבנוי "שם עצם + י" - שם עצם ביחיד (אמתי - אמת).

3 אבל: עקרונות (כי כאן-e).

4 אבל: שיניים (להבדיל מ'שיניים').

התנועה u

תמיד כותבים i: שולחן, חולצה, יוקרה, מסופר, הוזמן, כולם, שורה

התנועה e

בדרך כלל לא כותבים i: סרט, שכן, שמח, ברכה, פרות. אבל: "שינה" כדי להבדיל מ"שנה".

כותבים i:

כאשר e באה במקום i של המשקל / הבניין בגלל אות גרונית או ר' שאחריה⁵: תיאבון, היריון (=דיכאון), קירח (=עיוור), תיאור (=דיבור), שירת (=דיבור), ייחשב (=ייכנס).

במשקל הקטל בגזרת פ"נ / פי"צ ובשמות הנגזרים ממנו: הישג, היכר, היצע (לעומת: הסבר), וגם: היכרות, הישגיות.

במילים כמו תיבה, לידה, ריאה, קיבה, זיעה (כש-e נשאר בכל הנטייה⁶)

בנסמך ברבים: ילדי הכיתה ובשמות עצם עם כינוי שייכות: ילדיה, ילדיך, ילדינו, ילדיכם, ילדיכן, ילדיהם, ילדיהן.⁸

תנועות - סיכום הכללים

התנועות i o

המילה בצורת יסוד - רק לפני אות בשווא לא כותבים i / o: [התקבל, תכנית; שירה, חודש]

המילה בנטייה - על פי צורת היסוד: [דיברה - דיבר, לב - לבי, חודש - חודשי]

התנועה u

תמיד כותבים i: [שורה]

התנועה e

בדרך כלל לא כותבים i: [סרט] למעט מספר יוצאים מן הכלל [תיאור, לידה, הישג, ילדי הכיתה]

- 5 במקרה של תשלום דגש - אותיות גרוניות או ר' אינן מקבלות דגש ומשפיעות על התנועה שלפניהם. כאן כתוצאה מתשלום דגש i (חיריק) הופכת ל-e (צירי).
- 6 לכן במילים כמו עדה (במובן: קהל, ציבור), מאה - לא כותבים i.
- 7 חוץ מצורות נקבה הבנויות מצורות זכר: שד - שדה, עד - עדה.
- 8 שימו לב: ילדי, ילדיך (לפי הכלל העיקרי של העיצור י), ילדו (לפי ההערה לכללי העיצור ו).

העיצורים י, ו - לכתוב י / ו אחת או שתיים?

העיצור י

בסוף המילה	באמצע המילה	בתחילת המילה	אחרי אותיות השימוש: ה-, ו-, ש-, ל-, ב-, מ-, כ-
2	2	1	1
ילדיי, בעיותיי, עליי	ליילד, רגליים, עליך	ילד, ישב, ים	הילד, וילד, לילד, שילדה

כללים נוספים: **כותבים י אחת:**

- ליד ו (לתנועות **ו או ו**): מצוין, מיוחד, ציון, שינוי, בנוי, לפני ה' בסוף המילה: היה, יהיה, חיה, בעיה וגם אחרי א' בסוף מילה: בנאי, חשמלאי, ודאי⁹;
- בשמות ביחיד כמו¹⁰: בית (וגם הביתה), שיט, ציד (צִיד)¹¹, ליל (וגם לילה)
- במילים: מים, שמים, אולי, מתי, חי, שי.
- ליד י אחרת: ייצר (ייצָר), סיכויי (סִכְּוִי).

העיצור ו

בסוף המילה	באמצע המילה	בתחילת המילה	אחרי אותיות השימוש: ה-, ש-, ל-, ב-, מ-, כ-
1	2	1	2
קו, סתיו, כסלו, שלו	לכוון, תקווה, אווז	ורד, ועד, ותיק	הוורד, שוורד, כוורד

כללים נוספים - **כותבים ו אחת:**

- ליד ו אחרת: וילון (וִילוֹן), תקוות (תִּקְוֹת), מכוון (מִכְּוִן).
- הערה: אם לפני ו בסוף מילה יש תנועה **a** - מוסיפים י אם במילה יותר מהברה אחת: עכשיו, סתיו, יחדיו, בניו. אבל: צו, קו, וו, תו.

עיצורים - סיכום הכללים				
בסוף	באמצע	בהתחלה	אחרי אותיות השימוש	
1 (ילדיי)	2 (לייצר)	1 (ילד)	1 (הילד)	י
2 (קו)	2 (לוותר)	1 (ורד)	2 (הוורד)	ו

9 זאת אומרת, כותבים י' אחת ליד אמות הקריאה אה"י.

10 השמות הסגוליים, המלעיליים משרשי עו"י.

11 שימו לב: ציד (צִיד) אבל צייד (צִיד).

הערות דידקטיות

מושגי יסוד שיש להקדים להקניית הכללים:

- **קיום שתי מערכות בכתיב בעברית - כתיב חסר וכתיב מלא**
 התלמיד נחשף לא רק לטקסטים בכתיב מלא אלא גם לטקסטים מנוקדים וגם למילונים שמתבססים על הכתיב המנוקד, ולכן חשובה ההבנה של קיום שתי המערכות בעברית ושהכללים שלנו הם כללי הכתיב המלא (הכתיב הבלתי מנוקד / הכתיב חסר הניקוד).

- עיצור ותנועה

הכללים מחולקים על פי הגאים - התנועות והעיצורים. כללי העיצורים וכללים התנועות מבוססים על מושגי יסוד שונים. לכאורה המושגים עיצור ותנועה הם מושגים בסיסיים מאוד בלשון, אך ההבחנה אינה אוטומטית, מה גם שהעיצורים והתנועות מסומנים כאן באותן אותיות.

מושגי יסוד עיקריים שעליהם מבוססים הכללים:

- כללי התנועות:

- **שווא** - ללא הבחנה בין שווא נח לשווא נע
- **צורת יסוד:** פועל - צורה של גוף שלישי יחיד (הוא) באותו זמן (למשל, דיברה - דיבר, מגנים - מגן), שם - צורת יחיד נפרד (זיכרונות - זיכרון), שם תואר הבנוי מ"שם עצם + ו" - שם עצם ביחיד (אמתי - אמת)

- כללי העיצורים:

- **המיקום במילה** (התחלה, אמצע, סוף ובתחילת המילה אחרי אותיות השימוש)

את ההקניה של הכללים העיקריים מומלץ להתחיל מהדוגמאות והתלמידים יגיעו בעצמם לניסוח הכלל. להלן המלצות בנוגע להקניית הכללים של התנועה ו העיצור י'.

לצורך הקניית הכללים העיקריים של התנועה ו אפשר לבקש מהתלמידים להגיד מילים עם התנועה ו (הדרך הזאת גם תחדד את ההבחנה בין התנועה ו לעיצור י'). המורה יכתוב את המילים על הלוח בשני טורים (בלי י' ועם י'). אם תיאמר מילה בנטייה שמתאימה לכלל האומר לבדוק את צורת יסוד, המורה לא יכתוב אותה ויאמר שיתייחס לזה יותר מאוחר. להלן טבלה המשלבת מילים רבות.

עם י'	בלי י'
להיכנס	נכנס
ייכנס	מתקבל
דיבר	התקבל
הזמין	יתקבל
ליפול	לכתוב ¹²
ייתן	תכתוב
ייקח	הזמין

12 מבחינה היסטורית, בצורות "לכתוב", "תכתוב" ו"כתבו" השווא הוא שווא מרחף.

ניכר	צלצל
כתיבה	התלבטות
דיבור	צלצל
הישרדות	מקרה
ניסיון	ארגון
שירה	משרד
שיר	ספרות
קביעות	מסעדה
מילה	שמלה
מילון	תזמורת
עירייה	פתרון
גיבור	מכשול
עתיד	משרה
תלמיד	גבעול
מסיבה	משמרת
אילם	
תינוק	
איכר	
חמישה	
קושי, כתבתי, ילדים, כפית ¹³	

הרשימה הזאת ארוכה מאוד, ויש בה ייצוג של מילים בתבניות שונות. הרשימה בכל כיתה תורכב מהמילים המוכרות לתלמידים. אם יש תבניות חשובות שאינן עולות מצד התלמידים, המורה יכול. (תנו דוגמה בבניין התפעל). במקרה הצורך, המורה יוסיף גם שמות עצם כדי להראות תבניות שונות.

לאחר שיוצגו שני טורים של מילים המחולקות לפי העיקרון הבסיסי - בטור אחד מילים ללא י' (המילים עם שווא באות שאחרי התנועה ו), בטור השני מילים עם י' (המילים ללא שווא באות שאחרי התנועה ו), התלמידים יגיעו בעצמם לניסוח הכלל: אם אחרי התנועה ו יש אות בשווא - לא כותבים י', אם אחרי התנועה ו אין אות בשווא - כותבים י'. תחילה הטור הראשון יופיע ללא שווא בהברות עם התנועה ו, אם יהיה קושי בנקודה הזאת אפשר שהמורה ינקד בשווא את המילים (כפי שמוצג לעיל).

גם במקרה של העיצורים מומלץ שהתלמידים יגיעו לתשובה בעצמם. כך בלימוד כללי העיצור י' אפשר לבקש שהתלמידים יגידו מילים עם העיצור י'. המורה יחלק את המילים לשלושה טורים - בתחילת המילה, באמצע המילה ובסוף המילה - בלי לתת כותרת לכל טור.

13 ארבע הדוגמאות האחרונות אינן מעוררות קושי, כי גם תלמידים שאינם מרבים לקרוא, רגילים לכך שהתנועה ו בסוף מילה תמיד נכתבת, וגם מכירים את צורני הנטייה והגזירה מן הסוג המוצג. הדוגמאות מובאות כאן כדי להראות שאת הכלל ניתן להחיל גם על המילים האלה.

ילד	תייצר	ילדיי
ישב	להתקיים	עליי
יתקבל	ביישן	בלעדיי
ים	צייר	
יצירה	רגליים	
	ילדייך	
	עלייך	
	הייתה	
	בניין	
	מעניין	

התלמידים יגלו בעצמם וינסחו את הכלל: בתחילת המילה - 1, באמצע - 2, בסוף - 2. המורה ישלים טור נוסף עם אותיות השימוש ויוסיף עוד נקודה לכלל: גם אחרי מילות השימוש - ' אחת כמו בתחילת המילה. על הלוח יושלמו הכותרות לטורים.

תחילת המילה אחרי אותיות השימוש	תחילת המילה	אמצע המילה	סוף המילה
הילד	ילד	תייצר	ילדיי
וישב	ישב	להתקיים	עליי
בים	יתקבל	ביישן	בלעדיי
מישיבה	ים	צייר	
לידיד	יצירה	רגליים	
כילד		ילדייך	
שישב		עלייך	
		הייתה	
		בניין	
		מעניין	

הכלל יחליף את הדוגמאות המרובות וייראה כך:

אחרי אותיות השימוש: ה-, ו-, ש-, ל-, ב-, מ-, כ-	בתחילת המילה	באמצע המילה	בסוף המילה
1	1	2	2
הילד, וילד, לילד, שילדה	ילד	ליילד	ילדיי

לתרגול הכללים משמשת ההכתבה. לאחר ההכתבה אפשר לבקש שהתלמידים יתחלפו במחברות ויבדקו זה את זה. מי שרוצה לתקן, צריך להסביר לחבר מדוע. לאחר מכן בודקים בכיתה ומסבירים. כאמור, חשוב שהכללים ישמשו באופן קבוע בכיתה כדי שהתלמידים יתרגלו ליישם אותם.

תרגול - טקסטים להכתבה

התנועה i

זהו סיפור האהבה של יוסי ורינה. יום אחד הזמינו את יוסי לפגישת עבודה. אחרי דיון ארוך בנושאים שונים כולם התעייפו והחליטו ללכת למסיבה. במסיבה יוסי הכיר את רינה. יוסי ורינה דיברו הרבה זמן. יוסי ביקש את מספר הטלפון של רינה והם החליטו שייפגשו שוב. כך התחיל הקשר ועם הזמן יוסי הבין שהוא אוהב את רינה ורוצה להיות אתה כל החיים. הוא קיווה שרינה תסכים להתחתן איתו. הוא פחד לשאול וחשב בלבו: "מה יהיה אם היא לא תסכים?" אבל רינה שמחה שיוסי הציע לה נישואין. היא סיפרה להורים שלה. ההורים שאלו "למה את רוצה להתחתן איתו עכשיו, הכרת אותו רק לפני שישה חודשים. אנחנו מכירים את השיגעונות שלך, כדאי לך לחכות טיפה". אבל כשהם ראו את השמחה של רינה כבר לא דיברו על זה יותר. יוסי ורינה התקשרו לכל החברים שלהם והזמינו אותם לחתונה. השמחה הייתה גדולה.

התנועה o

לאחר החתונה יוסי ורינה נסעו לחודשיים למזרח. הם רצו גם לטייל וגם ללמוד מחכמת העמים. התכנית שלהם הייתה לנסוע להודו ולאחר מכן לסין. הטיול היה נהדר, הכול עניין אותם, ריגש ושימח. הם נשבעו שיאהבו אחד את השני לנצח.

התנועה e

כאשר רינה הייתה בהיריון יוסי דאג מאוד, אך הלידה הייתה קלה מאוד. יוסי מיד התקשר להורים ותיאר איך נראה התינוק. "מעניין איך הוא ייראה בעוד 20 שנה?" - חשב יוסי.

העיצור i

הילד של יוסי ורינה היה חכם מאוד. הוא היה תלמיד מצוין. הרבה פעמים אחרי שחזר מבית הספר התיישב ליד החלון וחשב. הוא ישב כך שעות רבות. כשההורים חזרו הביתה שאל אותם הרבה שאלות. לפעמים הם היו עייפים מאוד, ואז הילד חשב: "למה הוריי לא מתייחסים אליי?". אך בשבתות ההורים בילו עם הילד הרבה זמן. הם טיילו ביחד והילד סיפר להם על חלומותיו. הוא רצה להיות טייס. ההורים חייכו ואמרו: "אתה צריך להיות חזק מאוד כדי להיות בטיס. כשתסיים את הלימודים שלך נחזור לשיחה הזאת".

העיצור o

אתם בוודאי רוצים לשמוע את המשך הסיפור על יוסי ורינה ועל בנם דני. כשדני התבגר הוא הכיר את אילנה. הוא הציג את אילנה להוריו. דני סיפר שהיא עולה ותיקה מרוסיה. הם אמרו לדני: "אנחנו רוצים לעזור לך בארגון החתונה". אך דני ענה בשלווה שהוא לא מתכוון להתחתן עכשיו. הם רוצים לגור ביחד, בדירה נפרדת. הם יפנו לתיווך וימצאו דירה בעצמם. ההורים אמרו כי בזמנם זה היה אחרת. יוסי סיפר איך הוא הגיש לרינה ורד וביקש את ידה. ההורים אמרו לדני: "אנחנו מקווים שתהיה מאושר".